

פירות ומוצרים בני י"ב חודש

הרב יצחק זביר

הקדמה

אף שתהליך הבדיקה של מרבית הפירות היבשים מתולעים הוא פשוט וקל, יש הנרתעים מכך, או מתקשים לבצעו כאשר הם זקוקים לבדיקה של כמות גדולה למשל. נוסף על כך, לחלק קטן מן הפירות היבשים נדרש טיפול מורכב. כדוגמה חריפה ניתן למנות את התאנים המיובשות שנגיעותן רבה וקשה לזיהוי, עד כדי כך שיש שהמליצו להימנע מאכילתן. על מנת להקל על הציבור, עלה בדעתנו להציע פתרון שיאפשר את השימוש בכל סוגי הפירות היבשים אחר ניקיון קל.

היסוד המרכזי שעליו מתבסס הפתרון מופיע בגמרא במסכת חולין (סז ע"ב). מלשון הפסוק 'השרץ השרץ על הארץ' לומדת הגמרא שרק תולעים שחדרו לפרי מאוויר העולם, או גדלו בו בעת שהיה על העץ – אסורות, **אך תולעים שנולדו בפרי רק לאחר תלישתו מן העץ – לא נאסרו!**

בדרך כלל האפשרות להבחין בין פירות נגועים בתולעים שגדלו בעודם על העץ ובין אלו שהתליעו רק לאחר שנקטפו אינה פשוטה.² אך ישנו מקרה שבו אמדו חכמים שכל התולעים שנותרו בפרי הן רק אלו שנולדו בו לאחר שנתלש (חולין נח ע"א):

אמר רב הונא: כל בריה שאין בו עצם – אינו מתקיים י"ב חדש. אמר רב פפא, שמע מינה מדרב הונא, הני תמרי דכדא לבתר תריסר ירחי שתא שריין [התמרים שהיו מונחים בכד שנים עשר חודשים מותרים באכילה ללא חשש מתולעים].

1. וכן פסק השו"ע, יו"ד סי' פד סעי' ז.

2. השו"ע, שם, פסק שאם לא ידוע היכן התליע הפרי, הוא אסור בלא בדיקה. דעת רוב הפוסקים שהדבר יכול להיקבע לפי האופי של הפרי, ואם אין דרכו להתליע בשעה שהוא מחובר, אנו תולים שכנראה התליע בתלוש, כך כתבו הפרי מגדים, יו"ד סי' פד; שפתי דעת, סי' פד ס"ק כא; פרי תואר, סי' פד ס"ק יד; שו"ת שיבת ציון, סי' כח; זבחי צדק, סי' פד ס"ק כא; ערוך השלחן, סי' פד ס"ק נט; אך ראה בכרתי, סי' פד ס"ק יג שפקפק בזה.

יש שהבינו שלאחר שנה³ עדיין נותרה חובה לבדוק את הפירות על מנת להסיר מהם את התולעים המתות,⁴ אך דעת רוב הראשונים שלאחר שנים עשר חודשים התולעים מתייבשות ובטל האיסור מאכילתן,⁵ וממילא הפירות אינם טעונים בדיקה כלל. וכך פסק הרמב"ם (ה' מאכלות אסורות פ"ב הט"ו):

ואם שהה הפרי אחר שנעקר שנים עשר חדש אוכל בלא בדיקה שאין תולעת שבו מתקיימת שנים עשר חדש.

מן האמור עולה כי כל פרי או מוצר שעברה עליו יותר משנה מן הקטיף – מותר באכילה ללא בדיקה, מפני שאנו בטוחים שגם אם נותרו בו תולעים, הן נולדו רק לאחר שנתלש מן העץ, והן אינן אסורות. עלינו לבחון לעומק את גדרי ההיתר ולברר לאילו מוצרים יהיה לנו היתר זה לעזר.

א. שימורים, ריבות, ממרחי תמרים

קופסאות שימורים מכילות פעמים רבות מוצרים הטעונים בדיקה מחרקים, כגון: חמוס, שעועית לבנה, כרוב ועלי גפן. הכשרויות האמינות מקפידות לערוך בדיקות וניקיונות לפני האריזה בשימורים, אך ישנן כאלו שאינן מקפידות על כך ותוצרתן נגועה בחרקים. האם השימוש בקופסאות אלו יהיה מותר לאחר שעברה שנה מתאריך הייצור? שאלה דומה נשאלת על ממרחי תמרים או על קונפיטורות מפירות יער שבהם נמצאה נגיעות באחוזים גבוהים, האם השימוש בהם יותר לאחר שנה?

המשותף לכל המוצרים הללו הוא שעל מנת לשמור על חיי מדף ארוכים, הם מכילים בתוכם חומר משמר (גם מוצרים שעליהם רשום 'ללא חומר משמר' מכילים חומרי עזר

3. בכנסת הגדולה, הגה"ט יו"ד סי' פד ס"ק יג, הסתפק מה יהיה הדין בשנה מעוברת, האם צריך להמתין בה י"ג חודשים? ולמעשה הכריע להחמיר, וכן פסקו גם בית לחם יהודה, סי' פד ס"ק טו; דעת תורה למהרש"ם, סי' פד ס"ק ז; כף החיים, יו"ד סי' פד ס"ק סט. לעומתם הפרי חדש, יו"ד סי' נז ס"ק מו, כתב שגם בשנת העיבור מספיקים י"ב חודשים, וכן נקטו בתפארת למשה, יו"ד סי' פד ואבני צדק (הרב ישועה בסיס), יו"ד סי' פד ס"ק ה.

4. כך כתב בפירוש בעל העיטור, שער א, הכשר הבשר, וכך דקדקו רבים מלשוננו של רש"י, חולין נח ע"א; ריבב"ן ופסקי הרי"ד, חולין נח ע"א, שביארו ש'אינו מתקיים' פירושו אינו חי. כך דקדק מרש"י הראש יוסף חולין נח ע"ב, מהר"ם שיף, חולין נח ע"א; צפנת פענח, ה' מאכ"א פ"ב הט"ו; והערות הגרי"ש אלישיב, חולין שם. מאידך גיסא בנימוקי יוסף, חולין נח ע"א, סיים 'ולשון חיי דנקט רש"י לאו דוקא'.

5. מלשון הרשב"א בחידושיו, חולין נח ע"ב, משמע שלאחר י"ב חודש לא נותר מהתולעים דבר, והן כאפר, אך בראב"ד, תשובות ופסקים, סי' רז, כתב: 'ואפילו יהיה שלדו קיימת כיון שכלה ליחות כלה לגמרי הרי הוא כנשרף ושלדו קיימת'; וכך גם כתב בשו"ת הרדב"ז, ח"ב סי' תרצב. כך פסקו גם הנימוק"י, חולין נח ע"א; רבנו היונתן, חולין שם; מאירי חולין שם; ראי"ש, חולין סי' נג; כלבו סי' קא.

טבעיים שתפקידם לשמר את המוצר). בעקבות זאת עלינו לשאול: מאחר שכל ההיתר מבוסס על כך שלאחר שנה התולעים מתייבשות ומתפוררות, האם ישתנה הדין כאשר יש חומר המשמר אותן? בשאלה דומה דן הרשב"א (שו"ת, ח"א סי' פ):

שאלת: מרקחת שנפלו לתוכה נמלים הרבה שאי אפשר לברור אותם מתוכה ועברו עליה שנים עשר חודש אם מותרת אם לאו?... אני חוֹכֵךְ קצת במרקחות שהן נעשות על ידי דבש. לפי שהדבש נראה שיש לו שתי סגולות האחת למהר למחות ולכלות הדברים הנחתכים הנופלים לתוכו. והשנייה להעמיד ולקיים הדברים השלמים הנטמנים בתוכו.

הרדב"ז⁶ אינו מקבל את ספקו של הרשב"א, ולדעתו מאחר שחכמים אמדו שלאחר שנה האיסור בטל, אף שהתולעת נותרת 'כמו שהיה בתחלה או קרוב לו' היא כבר אינה אסורה, 'דעפרא בעלמא הוא, ומדת חסידות הוא לברור אותם או להעבירם במסננת אם איפשר'.⁷

למעשה ה'שלחן ערוך'⁸ הביא את צדדי הספק ולא הכריע בדבר, ומאחר שמדובר בספק דאורייתא, הפוסקים החמירו בכך,⁹ ואף הרחיבו את האיסור לתערובות נוספות שעלולות לגרום לשימורו של החרק לזמן רב יותר, כגון: מוצרים שמעורב בהם סוכר ברמה ניכרת,¹⁰ או משקאות אלכוהוליים.¹¹

6. שו"ת הרדב"ז, ח"ב סי' תרצב.

7. נראה שמחלוקתם נובעת מן המחלוקת בהבנת התהליך שעובר החרק לאחר שנה, כפי שנביא להלן. לדעת הרשב"א לאחר תקופה זו החרקים מתפוררים לעפר, ואילו הרדב"ז סובר שממילא הם נותרים בתבניתם, אלא שבטל האיסור מהם.

8. שו"ע, יו"ד סי' פד סעי' יב.

9. מאחר והשלחן ערוך הותיר זאת בספק, נקטו האחרונים לחומרא, שהרי ספק דאורייתא הוא, כן משמע מדברי כל האחרונים להלן שדנו אימתי אפשר להיתר, וכן ב'בן איש חי', שנה שנייה פרשת נשא יט; ובשו"ת שבט הלוי, ח"ז סי' קכז.

10. מזמור לדוד (פארדו), ס"ס פד; כף החיים, סי' פד ס"ק קכט; שו"ת יביע אומר, ח"ד יו"ד סי' ב; ועוד רבים.

11. תוספת ירושלים (לרי ישראל איסרלין), קיצור הוראת איסור והיתר, יו"ד סי' פד ס"ק יב; הובא גם בדרכי תשובה, סי' פד ס"ק קס.

במקרה שאין ודאות שיש תולעים בתערובת, כתב ה'פרי תואר'¹² שיש בכך ספק ספיקא (שמא אין חרקים ושמא הדבש אינו משמרם), ולכן לאחר שעברה שנה מותר לאוכלה.¹³ מאידך גיסא בזבחי צדק'¹⁴ כתב שמאכל שמוחזק כנגוע בחרקים אינו נחשב כספק, אלא כנגוע בוודאות, ועל כן יהיה אסור לאוכלו גם לאחר שנים עשר חודש.¹⁵ לאור זאת אסרו הרב שלמה קלוגר,¹⁶ ה'דרכי תשובה'¹⁷ ו'ערוך השלחן'¹⁸ לאכול ריבה מפירות שהנגיעות בהם מצויה – גם לאחר שעברה שנה מייצור הריבה.

המחלוקת הנ"ל נובעת מכך שהרשב"א הסתפק אם הדבש משמר את התולעים, או להיפך – ממחר את כילונין, אולם במוצרים המכילים חומרים משמרים או מווסתי חומציות (כגון: ממרחי תמרים, ריבות ושימורים) אין ספק שגוף התולעים נשמר לזמן רב יותר, וממילא אין אפשרות להקל לאחר שנה. כך הורה גם הגרש"ז אויערבך¹⁹ לעניין פירות שנשמרו בהקפאה למשך שנה.

נותר להסתפק בעניין תמרים הנמכרים בוואקום, האם הוואקום גורם לשימור החרקים או שמא הם מתפרקים מאליהם? מאחר שהדבר נתון בספק, נראה שלמקל בזה, כדעת ה'פרי תואר', יש על מי לסמוך, אך לכתחילה ראוי שלא לסמוך על כך, מאחר שהתמרים הוחזקו בנגיעות (בפרט שלאריזות אלו בדרך כלל משתמשים בתמרים באיכות ירודה, ורמת הנגיעות בהם גבוהה).

12. פרי תואר, יו"ד סי' פד ס"ק כד.

13. כך כתב גם ביד דוד, יו"ד הגהת ב"י אות כח; במזמור לדוד (פארדו) סו"ס פד, והעתיקו בכך החיים, סי' פד ס"ק קכז, בלא הסתייגות. לדבריהם הדבר מותר אפילו אם נמצאו שלושה חרקים במאכל זה, כל עוד לא ידוע שיש בו חרקים נוספים.

14. זבחי צדק, יו"ד סי' פד ס"ק קה.

15. הזבחי צדק עוסק במצב שבו נמצאו בדבש זה שלושה חרקים, וכעין זה כתב גם בבית אדם, שער איסור והיתר, סי' לו ס"ק נד; וכן בערוך השלחן, יו"ד סי' פד סעי' ד. שלושתם לא הביעו את דעתם על פירות שהנגיעות בהם מצויה, אך אין ודאות שבתערובת זו היו חרקים.

16. בשו"ת טוב טעם ודעת, תליתאי; ועיין שם שהקל אם בישלו קודם, לכן דהוי ספק שמא נימוחו בבישול זה ספק ספיקא.

17. דרכי תשובה, יו"ד סי' פ"ד ס"ק קנז; ראה שם שהפנה לס"ק קכג, שם משמע מפוסקים נוספים שהחשיבו נגיעות מצויה כוודאי ולא כספק; ראה כרתי, סי' פד ס"ק טז; פר"ח, סי' פד ס"ק לא; ובבית אדם, סי' פד ס"ק ל תלה את הדבר ברמת הנגיעות המצויה.

18. ערוך השלחן, יו"ד סי' פד סעי' פג.

19. שו"ת מנחת שלמה, ח"ב סי' סא. נראה שדין זה נכון להקפאה בלבד, שבשונה מקירור היא עוצרת את תהליכי השינוי החלים במיני המאכל. ואף שגם קירור מאט תהליכים אלו, נראה שחכמים לקחו זאת בחשבון בעת שקבעו את תקופת י"ב חודש, שהרי ישנן ארצות שונות שבהן שורר קור רב לאורך תקופות השנה, ולא מצאנו שהפוסקים השונים התחשבו בכך והאריכו את תקופת ההמתנה.

ב. אצות ים

במהלך איסוף האצות מהים או מבריכות הגידול מתערבים בהן חרקים, סרטנים וטפילים שונים. לאחר תהליך העיבוד, שבו כובשים את האצות ל'דפי סושי', ישנו קושי גדול לזהות את הטפילים, ולשם כך נדרשת מומחיות. הנגיעות בדפי אצות אינה מתפתחת בהמשך האחסון, ואם כן עלינו לשאול: האם לאחר שתעבור שנה מתאריך הייצור יהיה מותר לאוכלם בלא בדיקה? לשם מענה לשאלה זו עלינו לברר כמה נקודות.

1. האם תהליך כבישת הדפים משמר את התולעים?

ככל הידוע לנו, בתהליך עיבוד האצות ל'דפי סושי' לא מעורבים חומרים משמרים, האצות נכבשות ל'דפים' ולאחר מכן מיובשות (בהקפאה או בתנורים). אולם במבחן המציאות – החרקים ניכרים בדפי הסושי גם לאחר זמן רב. האם הדבר מוכיח שהייבוש משמר אותם?

נראה ששאלה זו תלויה במחלוקת ראשונים בהבנת הכלל 'כל בריה שאין בו עצם' – אינו מתקיים י"ב חדש'. הרשב"א²⁰ כתב שלאחר שנים עשר חודשים 'אינו מתקיים וחוזר הוא לעפרו'. ייתכן לדייק מלשונו שחכמים הניחו שלאחר שנה החרקים מתפוררים לחלוטין, וממילא אם במציאות אנו רואים שהחרקים אינם מתפוררים – מוכח שהקלייה או שמירת האצות בוואקום משמרות אותם. לעומתו כתב הראב"ד (תשובות ופסקים סי' רז):

ואפילו יהיה שלדו קיימת כיון שכלה ליחות – כלה לגמרי, הרי הוא כנשרף ושלדו קיימת, זהו דרך האמת והצדק...

הרדב"ז (ח"ב סי' תרצב) אף העיד שהדבר מוכח מן המציאות:

הדברים נראין לעין שכל מיני קטניות הנולדים בהם תולעים, אחר י"ב חדש אתה רואה בנקב רושם התולעת, ומה שנמצא בתוך הנקב הוא משונה. אלא מאי אית למימר? אף על פי שרשומו ניכר – עפרא בעלמא הוא.

אנו למדים שמציאותם של חרקים יבשים אינה סותרת את העובדה שהאיסור מאכילתם בטל לאחר שעברה שנה. כדעה זו משמע למעשה מדברי הפוסקים.²¹ לשיטה זו, לאחר

20. רשב"א, בחידושויו חולין נח ע"ב; וכן נראה מדבריו בשו"ת הרשב"א, ח"א סי' פ שכתב שאינו מתקיים 'לא חי ולא מת' (וצ"ע שבבינת אדם, או"ה סי' לו ס"ק נב, הביא זאת כסיעתא לכך שגם אם השרץ מתייבש ונותר קיים, מותר). וכלשון זו כתב גם הר"ן חולין דף יט ע"ב מדפי הרי"ף.
21. בפוסקים אין דיון והכרעה מפורשת בשאלה זו. הבית יוסף, יו"ד סי' פד, אומנם ציטט את דברי הראב"ד, אך סיים שגם הר"ן כתב כן, אף שהר"ן כתב כרשב"א שהחרקים מתפוררים, משמע שלא דקדק להכריע בעניין זה. אך הלבוש, יו"ד סי' פד ס"ק ח, כתב 'כבר מת התולע ונרקב ונתייבש שאין בו ליחות עוד שאינו אלא כפירשא בעלמא', משמע כדברי הראב"ד. כן נראה גם מדברי האחרונים

שעבר הזמן הדרוש והתייבשו הטפילים המעורבים בדפי האצות, אפשר יהיה להתיר את השימוש בהם (ואכן חלק מן המפקחים בכשרות הרבנות הראשית מורים לעסקים המשווקים סושי להקפיד לרכוש סחורה ישנה בדווקא).

יש להעיר שלדעת החכמת אדם,²² בדומה לחרקים שעברו עליהם י"ב חודש, חרקים שנאפו בתנור כשהם גלויים למקור החום מתייבשים ומותרים: 'ואף שלא יהיה נשרף, מכל מקום נתייבש לגמרי עד שאין בו שום לחלוחית'. לדעתו ייתכן שהשימוש בחלק גדול מהאצות, שעוברות קלייה בתנורים, יהיה מותר מייד לאחר הייצור, משום שהן עוברות תהליך של ייבוש וקלייה בתנור בחום של 300–400 מעלות. אולם אף שפוסקים נוספים הסכימו עם היתר זה,²³ רבים חלקו על היתרו של החכמת אדם' וסברו שקלייה בתנור אינה מועילה כמו י"ב חודש.²⁴ ויש שכתבו שגם לדעת החכמת אדם הדבר נכון אך ורק לחרקים קטנים ביותר, אך לא לחרקים גדולים יותר, כסרטנים וטפילים המצויים באצות.²⁵

2. כמה זמן צריך להמתין?

בגמרא (לעיל) הוזכר שהתקופה שבה מתקיימים החרקים היא י"ב חודשים, אולם בירושלמי²⁶ ובמדרשים שונים כתוב שתולעים חיות רק שישה חודשים. בנימוקי יוסף (חולין נח ע"א) מיישב סתירה זו:

כל שאין לו עצם אינו חי אלא ששה חדשים. דלחותו מתקיים עד שנים עשר חדש ומכאן ואילך עפר בעלמא הוא.

שדנו להתיר צבע המופק מחרקים לאחר י"ב חודש, משמע בפירוש שגופם קיים ואף על פי כן הם מותרים (ראה שו"ת שערי צדק, יו"ד סי' ק, ושואל ומשיב תליתי ח"א סי' לט). וכן הוא דעת החכמת אדם להלן ואלו שדנו בדבריו. אכן נראה שבשאלה זו הסתפק השואל בשו"ת שואל ומשיב, להלן. כמו כן מלשון הפר"ח להלן ייתכן להבין שלדעתו אחר י"ב חודש החרק מתפורר לחלוטין, וכך אולי יש לדקדק מלשון הבית מאיר, יו"ד סי' פד: 'והוי עפרא'.

22. בינת אדם, שער איסור והיתר סי' לו ס"ק נב.

23. לחם הפנים, ס"ק כד; שו"ת שואל ומשיב, מהדו"ק ח"ב סי' מו; ובט"ז, סי' פד ס"ק יז, החשיב זאת כספק, וכן ערוה"ש, סי' פד ס"ק סג; וכן בתורת נתנאל, סי' לח; שו"ת יד יוסף (דייטש), סי' נו; שו"ת אבן ישראל, ח"ז סי' לא.

24. פרי חדש, יו"ד סי' פד ס"ק לג; מהרש"ק בטוב טעם ודעת, מהדו"ק סי' קכב; דברי יוסף (יוזפא), ח"ב סי' תקמג; שו"ת רמ"ץ, יו"ד סי' לא אות ח; עמק הלכה (וולף), יו"ד סי' לד; עמודי אש (אייזנשטיין), סי' יג ס"ק י; שו"ת מנחת יצחק, ח"ג סי' צו; וראה בספר בדיקת המזון כהלכה, ח"א פרק ט, הערה 14, שהעיד שערכו ניסיון בתנור ונמצא שנותרו החרקים בשלמותם.

25. פלתי, יו"ד סי' פד ס"ק ז; כנפי יונה, יו"ד סי' פד ס"ק ה; יד יוסף, שם. שבט הלוי, ח"ה סי' פו ס"ק ב; שם, ח"ז סי' ככו ס"ק א.

26. ירושלמי שבת פ"א ה"ג.

כלומר תקופת י"ב חודש שציינה המשנה בנויה משני חלקים: ששת החודשים הראשונים הם תוחלת החיים של התולעים שנולדו בעוד הפרי מחובר, ובששת החודשים האחרונים גופן מתייבש עד שכלה האיסור ממנו.²⁷ לאור זאת הציע ה'פרי חדש'²⁸ למעוניינים לקצר את זמן ההמתנה, לבצע פעולות להמתת התולעים שבפירות, ומאותה העת להמתין רק שישה חודשים עד לייבוש.²⁹ לשיטתו באצות ים שכל הטפילים מתים ממילא בעת עיבודן, לא נצטרך להמתין שנים עשר חודשים אלא שישה חודשים.

לא כל הפוסקים הסכימו להצעה זו; יש שערערו באומרם שרק תולעת שמתה מזקנה תתייבש תוך שישה חודשים, אך ייתכן שתקופת ייבוש גופה של תולעת שמתה בצעירותה באופן יזום תיארך זמן רב יותר,³⁰ ויש שחלקו באופן עקרוני וכתבו שמאחר שחכמים התירו רק לאחר שנים עשר חודשים – אין להתיר קודם לכן.³¹ למעשה בשו"ת 'מנחת יצחק'³² הורה לסמוך על דעות המקלים רק בצירופים נוספים ובהפסד גדול, אולם הגרש"ז אויערבך³³ התיר לסמוך על שיטת ה'פרי חדש' ולהתיר כבר לאחר שישה חודשים.

ג. פירות יבשים

פירות יבשים הם הדוגמה הזדומה ביותר למקרה הנדון בגמרא: 'תמרי זכדא'. הלכה זו יכולה להועיל הן לפירות שבדיקתם קשה ביותר (כגון: תאנים מיובשות, תותי עץ

27. כך כתבו גם הר"י מלוניל, חולין נח ע"א; מאירי, חולין שם; ספר איסור והיתר לרבנו שמואל (פורסם מכת"י בקובץ צפונות, יד). וכן כתב בספר באר שבע, חולין סז ע"א; והביאוהו בכנסת הגדולה, הגהב"י יו"ד סי' פד ס"ק לח; פרי חדש, שם ס"ק כג; מנחת יעקב, סי' מו ס"ק ה; פרי מגדים, יו"ד שפ"ד סי' פד ס"ק כד; ערוה"ש, סי' פד סעי' ט.

28. פרי חדש, יו"ד סי' פד ס"ק כו.

29. הפרי מגדים, יו"ד שפתי דעת, סי' פד ס"ק כד, הסכים לסברת הפר"ח (אף שחלק על הצעתו הפרקטית).

30. רעיון זה מציע הפרי מגדים, יו"ד שפ"ד סי' פד ס"ק כד, אך בסופו הוא מסיים שלמעשה סברת הפרי חדש נכונה. אולם ערוך השלחן, יו"ד סי' פד סעי' ט, מזכיר סברה זו כאחת מן הסיבות לדחות את היתרו של הפר"ח, ומסיים 'ליתא להאי תקנתא, ואין לנו אלא דברי הטור והשו"ע', וכן בדרכי תשובה, סי' פד ס"ק קז, הביא בשם שו"ת משה ידבר שכל תולעת שמתה באופן לא טבעי אינה מתייבשת אלא לאחר י"ב חודש.

31. בשו"ת חתם סופר, יו"ד סי' עז, ערער על הכרחיותו של חשבון שישה חודשים הנ"ל, ובנו בשו"ת כתב סופר, יו"ד סי' מז, האריך בזה וסיים 'נלפע"ד שאין לסמוך על הפרי חדש בזה כלל'. במחלוקתם הם מזכירים את בעל הבאר שבע כמקור הדיוק לתקופת שישה חודשים, אך נלע"ד שאם היו רואים את הראשונים שהבאנו לעיל שדייקו זאת בפירוש, לא היו חולקים על כך.

32. מנחת יצחק, ח"ג סי' צו.

33. מנחת שלמה, ח"ב סי' סא.

מיובשים, גוג'י ברי), והן לפירות שבדיקתם פשוטה אך לעיתים כרוכה בטורח רב (במטבחים גדולים וכדומה).

כאמור, היתר השימוש בפירות שעברו שנים עשר חודשים מעת תלישתם נובע מהנחה שרק תולעים שנולדו בשעה שהפירות עדיין היו על העץ אסורות, ומאחר שעבר זמן רב, אנו מניחים שגם אם יש תולעים בפירות – הן נולדו לאחר תלישת הפרי, ולכן אינן אסורות. הגמרא במסכת חולין (סז ע"ב) דנה בשאלה מה יהיה הדין אם תולעים אלו יצאו ('יפרשו') מן הפרי:

בעי רב יוסף: פרשה ומתה, מהו? מקצתה, מהו? לאויר העולם, מהו? תיקו. בעי רב אשי: לגג תמרה מהו? לגג גרעינתה, מהו? מתמרה לתמרה, מהו? תיקו.

הגמרא נותרה בספק; הראשונים הכריעו ש'ספק דאורייתא לחומרא'³⁴ ובכל מצב שבו יצאה התולעת מעט מן הפרי – נחשבת כאסורה. לאור זאת העיר הרא"ש³⁵ כי בדיקה חיצונית נדרשת גם בפרי שעברו עליו יותר משנים עשר חודשים, כדי להסיר את התולעים שיצאו ממנו.³⁶ כך פסק גם השלחן ערוך (יו"ד סי' פד סעי' ח): 'ומכל מקום צריך לבדוק, להשליך התולעים הנמצאים ביניהם בחוץ, או על גבי הפרי'.

יש מהראשונים שלא הסתפקו בבדיקה החיצונית, שהרי התולעים שיוצאות מן הפרי ונאסרות עלולות גם לחזור לתוכו.³⁷ לכן הורו שרק כאשר הפרי אינו נקוב, אנו יכולים להיות בטוחים שלא חזרה לתוכו תולעת והוא אינו חייב בבדיקה, אך כאשר הוא נקוב,

34. נימוקי יוסף, חולין סז ע"ב; רא"ש, חולין פ"ג סי' סח; וראה גם ברש"י על התורה, ויקרא יא, מא, ועוד.

35. רא"ש, חולין פ"ג סי' נג.

36. בים של שלמה, חולין פ"ג סי' קג, סבר שמחמת החשש שפירשה יש לבצע גם בדיקה פנימית, שהרי הסתפקה הגמרא גם ב'פרשה על גג גרעיניתה', ורק בפירות ללא גרעינים התיירו בלא בדיקה פנימית. אך הש"ך, יו"ד סי' פד ס"ק כז, כתב שמדברי השו"ע והרמ"א לא נראה כן, ואף בפירות בעלי גרעינים לא חששו, אלא אם אנו רואים שפירשו עליהם. כך גם משמע מלשון הרמב"ם, הל' מאכלות אסורות פ"ב הט"ז: 'או שנמצאת על גג הגרעינה מבפנים'; וכן הסכימו פרמ"ג, שפ"ד סי' פד ס"ק כ, ובכנפי יונה, על סעיף ה.

37. מקור החשש – מהגמרא במסכת חולין סז ע"א, האוסרת לסנן ולשתות שכר בלילה שמא תפרשנה התולעים ממנו ותשובנה אליו. מאידך גיסא המקלים הוכיחו מכך שלא חששו שם שתצאנה התולעים מדופנות הכלי – שאין דרך התולעים לצאת ממקום גידולן.

חובה לפתוח את הפרי ולבודקו.³⁸ עם זאת פוסקים רבים לא חששו לכך, מפני שלא מצוי שתולעת תצא ותחזור אל הפרי דרך החור, ו'אחזוקי איסורא לא מחזיקינן'.³⁹

למעשה פסק ה'שלחן ערוך' (יו"ד סי' פד סעי' ד): 'כל זמן שימצא בתוך הפרי, אפילו חורו נקוב לחוץ, לא חיישינן שמא פירש וחזר'. ואילו הרמ"א העיר עליו: 'ויש אוסרים אם חורו נקוב לחוץ, והכי נהוג'.

אם כן, לדעת ה'שלחן ערוך' אין צורך בבדיקה פנימית גם אם יש נקב בפרי,⁴⁰ ולדעת הרמ"א הפטור מבדיקה פנימית מותנה בכך שהפרי אינו נקוב,⁴¹ וכן הורו גם חלק מן הפוסקים הספרדים.⁴²

38. אור זרוע, ח"א סי' תלז; אגודה, חולין סז ע"א; מרדכי, חולין רמז תרמ"ג, ותרומת הדשן סי' קעא. 39. רשב"א תורת הבית הארוך בית ג שער ג, חידושי הרמב"ן חולין נח ע"ב; מאירי, בחידושי חולין נח, ובמגן אבות ענין יב. ספר התרומה, איסור והיתר סי' לד; נימוקי יוסף, חולין נח ע"ב; ראב"ד, תשובות ופסקים סי' רז, ארחות חיים, איסורי מאכלות אות לט; איסור והיתר הארוך סי' מא אות א; וכן נראית גם דעת הרמב"ם, הל' מאכלות אסורות פ"ב הי"ד שלא סייג את ההיתר; וכן הבין בהגהמ"י, שם ס"ק ב, ומגיד משנה שם.

40. במקדש מעט, יו"ד סי' פד ס"ק יז, הבין שלכל הדעות פרי נקוב טעון בדיקה, על מנת לוודא שאין בו תולעים שנכנסו מבחוץ, ומה שהתיר השו"ע הינו אם בדק ומצא בפרי רק תולעים שרגילות לגדול בתוכו. אכן אין זה פשט דברי הפוסקים, וביאר הגרי"ש אלישיב, הערות למסכת חולין נח ע"א, שאיננו חוששים שבאו תולעים מבחוץ מחמת הכלל ההלכתי 'כאן נמצא כאן היה, ואין מחזיקין ריעותא'.

41. פשט הפוסקים הנ"ל שכאשר הפרי נקוב יש לבודקו מחרקים. אך בתרומת הדשן, סי' קעא, כתב שרק אם מצאו בו חרקים בפועל, יש לחשוש שמא פירשו וחזרו, אך כל עוד לא ידוע שהפרי נגוע – יש ספק ספיקא, שמא אין תולעים, ושמה לא פירשו, ולכן מותר לאוכלו בלא בדיקה. וכן פסק גם בערך לחם, סי' פד ס"ק ו; ה"ט"ז, סי' פד ס"ק יב; כנסת הגדולה, הגהב"י סי' פד ס"ק מז; כך גם הקל בחידושי הרי"מ, יו"ד סי' פד ס"ק ה; ובזבחי צדק, יו"ד סי' פד ס"ק ל; אך בס"ק נב, שם, כתב שבעל נפש יחמיר). אכן במנחת יעקב, סי' מו ס"ק יד, תמה מדוע אם כן לא הזכיר זאת השולחן ערוך, ובפרי מגדים, משב"ז סי' פד ס"ק יב, העיר שכל האמור הוא דווקא כאשר הבדיקה אינה כרוכה בטרחה מרובה (וכן העיר גם במקדש מעט, יו"ד סי' פד ס"ק כו), וסיים 'ולדינא הכל לפי הזמן וכל שומר נפשו יש לבדוק'. ובשפתי דעת שם ס"ק כג, כתב שמלשון הש"ך משמע שחולק על ה"ט"ז וגם בספק ישנה חובה לבדוק; וכן בבית דוד (ביסטריץ) סי' פד ס"ק ח, חלק על דברי ה"ט"ז וכתב שאין זה פשט השלחן ערוך, ובכה"ח ס"ק סג משמע שכל מה שמוחזק בנגיעות אינו ספק וחובה לבדוק (וכן משמע מן האחרונים שהובאו לעיל לענין מוצרים משומרים שלא החשיבו מאכל שמוחזק בנגיעות כספק).

42. פרי חדש, יו"ד סי' פד ס"ק טו; בזבחי צדק, יו"ד סי' פד ס"ק כו, העיד שהמנהג בבגדד להחמיר, וכן העיד הבן איש חי, שנה שנייה פרשת נשא אות י, וכף החיים, יו"ד סי' פד ס"ק לו (הזבחי צדק עצמו הקל בשעת הדחק). לעומתם רבים מן הפוסקים הספרדים הקלו כשיטת השלחן ערוך, למשל: פרי תואר, סי' פד ס"ק ח; בן אברהם אבוקרא, סי' נ אות טו; שו"ת פעולת צדיק, ח"ב סי' יד; וכן כתב גם בילקוט יוסף, סי' פד סעי' יא.

דבברי האחרונים אנו מוצאים שני טעמים לדעת הרמ"א שהחמיר בכך:

(1) הלבוש⁴³ כתב שאיננו יודעים מהו טיבם של מיני התולעים השונים, ייתכן שהם רגילים לפרוש ולחזור, ועל כן עלינו לחשוש ולהחמיר מספק. (2) הש"ך⁴⁴ הוסיף שהנקב חיצוני 'הוי קצת הוכחה שפירשו וחזרו'.

ההבדל בין הטעמים מתבטא במצב שבו אין בפרי נקב של תולעת, אך הפרי נקוב באופן טבעי (כגון תמרים שנפל חיבורם העליון, תאנים הנקובות בתחתיתן), או שהוא חתוך (כגון: משמש ושזיף מיובשים). לפי הטעם הראשון, בכל מצב שישנה אפשרות לתולעים לצאת מן הפרי ולשוב אליו – עלינו לחשוש לכך ולבודקו בבדיקה פנימית. לעומת זאת לפי הטעם השני – רק כאשר ישנו נקב של תולעת, ישנה הוכחה שהתולעת יצאה ממנו, ועלינו לחשוש ששבה אליו, אך כאשר הפרי אינו שלם ולא מחמת תולעת שנקבתו – איננו צריכים לחשוש לכך. למעשה אחרונים רבים העתיקו את הטעם השני בלבד,⁴⁵ ונראה שיש לסמוך על כך ולפטור מבדיקה פנימית כל עוד איננו מוצאים בפרי נקב הנראה כחור כניסת תולעת.⁴⁶

הערה: חלק מהפירות היבשים מכילים חומרים משמרים, כגון גופרית דו חמצנית (SO₂), אשלגן סורבט או חומצה ציטרית, בפירות אלו יתכן שגם החרקים השתמרו (כאמור לעיל אות א), ואין לאוכלם ללא בדיקה לאחר י"ב חודש.

ד. קמח

בעניין קמח שנותר באריזה סגורה למעלה משנה נחלקו הראשונים. לדעת מהר"י בירב⁴⁷ כל עוד התולעים לא יצאו מאריזת הקמח, הן לא נחשבות לתולעים שפירשו, ולכן לאחר

43. לבוש, יו"ד סי' פד ס"ק ד.

44. ש"ך, יו"ד סי' פד ס"ק יג.

45. חכמת אדם, שער איסור והיתר כלל לח ס"ק ט; ערוך השלחן, יו"ד סי' פד סעי' מד; ערך שי, יו"ד סי' פד ס"ק ד; הלכה פסוקה (ליפשיץ), יו"ד סי' פד ס"ק ד. מטעם זה גם החמיר למעשה הפרי חדש, יו"ד סי' פד ס"ק טו. אך הפרי מגדים, משבצות זהב יו"ד סי' פד ס"ק ו, כתב שהרמ"א החמיר בכל אפשרות שיש לתולעת לצאת ולחזור, וכן מדברי המקדש מעט שהובאו לעיל משמע כטעם הראשון, שבכל מצב שבו ישנה אפשרות שנכנסה תולעת יש לבדוק זאת.

46. שהרי ספק אם יש לחשוש בפרי נקוב, ואף אם יש לחשוש, ספק אם מדובר גם בנקב שאינו מחמת תולעת. ויש לצרף גם את הבנת ערוך השלחן, שם סעי' צג, שהתולעת אינה נאסרת עד שתצא חוץ לערמת הפירות כולה, ולא רק אם יצאה מפרי זה.

47. הובאו דבריו בהגהות שערי דורא, איסור והיתר, סי' נב אות ב. כעין זה משמע גם מדברי האגודה חולין סז ע"ב, שכתב בפשטות 'ותולעים הנמצאים בקמח או בתבואה מותרין'. לשון דומה הובאה גם ברוקח, סי' תסא; ובשערי דורא, סי' נד; וייתכן שכך ניתן לדייק גם מדברי שו"ת הרא"ש, כלל כ סי' ג, שאסר את תולעי הקמח משום 'מאן יימר דלא פרשי ושרצי על הארץ וחוזרין', משמע קצת

שעברה שנה על הקמח באריזה סגורה, וברור לנו שהן נולדו בתוכה – הקמח מותר באכילה. על כך חלק ב'הגהות שערי זורא⁴⁸; ולדעתנו גם אם פירשו התולעים לדפנות הכלי הפנימיות – הן נאסרות.

אף שלעניין פירות יבשים לא חשש השלחן ערוך שמא פירשו התולעים וחזרו, לעניין קמח פסק ה'שלחן ערוך⁴⁹ (ו"ד סי' פד סעי' ה): 'תולעים הנמצאים בקמח, וכיוצא בו – אסורים. שמא פירשו, ושרצו על הארץ וחזרו'. האחרונים הסבירו שה'שלחן ערוך' פוסק כ'שערי זורא', שגם תולעים שפירשו מן הקמח לדפנות הכלי אסורות,⁵⁰ ומאחר שזוהי מציאות שעלולה לקרות בנקל, גם ה'שלחן ערוך' מודה שיש לחשוש לה, וגם אם עברה למעלה משנה מעת קציר החיטים – אסור להשתמש בקמח בלא ניפוי.⁵¹ לעומת זאת, לדעת ה'פרי חדש',⁵² אין הכרח לדקדק מלשון ה'שלחן ערוך' שגם כאשר מדובר בכלי סגור הקמח אסור, ואף ניתן לדקדק להיפך – שרק כשהקמח מונח בכלי פתוח, וישנו חשש שמא 'פירשו ושרצו על הארץ', התולעים אסורות. למעשה הורה הפר"ח לסמוך על כך בהפסד מרובה, ויש מן הפוסקים שהצטרפו והתירו במקום צורך שימוש בקמח ששהה באריזתו י"ב חודש ללא ניפוי.⁵³

שפרישתן מן הקמח לדפנות הכלי אינה מספיקה (אלא שזו גם לשון השו"ע להלן, ומלבד הפרי חדש, לא מצאתי מי שדקדק בזה להתיר בכלי סגור).

48. שערי זורא, שם.

49. על פי שו"ת הרא"ש, כלל כ סי' ג.

50. ש"ך, סי' פד ס"ק טו; כרתי סי' פד ס"ק ט; כנסת הגדולה הגהב"י, סי' פד ס"ק פה; ביאור הגר"א, סי' פד ס"ק יד; פרי תואר, סי' פד ס"ק יב; כנפי יונה, ו"ד פד ס"ק ה; פרי מגדים, משב"ז סי' פד ס"ק ז; זב"צ סי' פד ס"ק כט; מקדש מעט, סי' פד ס"ק יח; חכמת אדם, שער איסור והיתר כלל לח סי' יא; אבני צדק (הרב ישועה בסיס), ו"ד סי' פד ס"ק ב; ערוה"ש, סי' פד ס"ק מז; כה"ח, סי' פד ס"ק כד.

51. בט"ז, שם ס"ק ח, התקשה בסתירה בין פסיקות השו"ע, אך בפרי מגדים שפ"ד, שם ס"ק יג, ביאר שמאחר שבקלות יכולות לפרוש על דפנות הכלי – אסורות; ובלבוש, שם ס"ק ה, כתב שזו דרכן של תולעי הקמח לצאת ולחזור ממנו; וכן ביאר בשו"ת שיבת ציון, סי' כח: 'ועינינו רואות שמילווין הם מקלי התנועה ודרכם לרוץ אנה ואנה בזה שפיר פסק דחיישינן שמא פירש ממקום למקום כי טבעם להרחיק נדוד ולשוב למיני אוכלים אשר מתפרנסים מהם'. יש להעיר שגם לעניין הקמח יהיה הדין תלוי במחלוקת שהובאה לעיל, אם יש לחשוש דווקא כשנמצאה נגיעות או שמא ישנה חובה לנפות בכל מקרה. אך מעבר לחולקים הרבים שהובאו שם, כתב בכרתי, שם ס"ק יד, שבקמח יש לחשוש יותר משום 'טבע ריחוש המילואן לרחוש ממקום למקום, ואם כן קרוב לודאי שריחשו'.

52. פרי"ח, ו"ד סי' פד ס"ק יז.

53. בסולת למנחה, כלל מו דין י, הקל כפרי חדש בהפסד מרובה; וכן בלבושי שרד, חידושי דינים ליו"ד, אות לז, שם כתב שהפרי חדש הקל בכלי גם בלא הפסד, וצ"ע; ובחידושי הרי"מ, ו"ד סי' פד ס"ק ה. בשו"ת נודע ביהודה, מהדו"ק ו"ד סי' כז, הכריע שיכללא דמלתא אם מונח בכלי מי שבא לשאול יאמר רוב הפוסקים מחמירין, ואם אעפ"כ ירצה השואל להקל לעצמו לא ימחה בידו ק"ו

יש להעיר שגם לשיטת המתירים ישנה חובה לנפות קמח ששהה במשך שנה בשקית נייר, מפני שהקיפולים בראש האריזה אינם אטומים לחלוטין, והם מאפשרים כניסה ויציאה של חרקים ממנה.

ה. קטניות, תבלינים ופיצוחים

במבט ראשון פתרון המתנת י"ב חודש יכול לתת מענה טוב לבעיית החרקים במוצרים יבשים אלו, שלהם חיי מדף ארוכים. אך למעשה הדבר אינו אפשרי, מכמה סיבות:

1. מרבית הנגיעות במינים אלו מתפתחת בתהליך האחסון הארוך, שבו הם נתקפים על ידי חרקים שונים המצויים במחסנים. ב'שלטי גיבורים'⁵⁴ העיר שמינים כאלו ודאי אסורים גם לאחר שעברה שנה מעת תלישתם מן הקרקע, שכן החשש לתולעים חיצוניות שהתערבו בהם בעינו עומד.⁵⁵
2. ברוב המינים הללו החרקים מצויים בין הגרגירים, והחשש שפירשו מן האחד לאחר או שפירשו לדפנות הכלי – הינו חשש ממשי המוסכם גם על השלחן ערוך.⁵⁶
3. קשה להתיר את השימוש בלא בדיקה גם בקטניות שבהן מצויים בעיקר חרקים פנימיים (כגון: חומוס ושעועית), מפני שקטניות אלו מיועדות לבישול וישנו חשש בשעת הבישול התולעת תצא מן הקטנית ותיאסר. חשש זה הוזכר בדברי הראשונים⁵⁷ ונפסק ב'שלחן ערוך' (יו"ד סי' פד סעי' ח):
יש לחוש שמא כשיתנם במים בתוך הקדירה, יצאו לחוץ וירחשו במים, או בדופני הקדירה, או על גבי הפרי.⁵⁸

שא"צ לדרוש ברבים לאסור. וע"ע בדעת תורה (למהרש"ם) סי' פד ס"ק ה, שצירף דברי הפר"ח לצדדי קולא נוספים. ובחזון איש, תולעים סי' יד ס"ק ב, שביאר דברי הפר"ח, ומלשונו נראה קצת שפסק כפר"ח, אך אין זה ברור.

54. שלטי גיבורים, חולין ט ע"א מדפי הרי"ף.

55. כ"כ כנסת הגדולה, הגהב"י סי' פד ס"ק כה, וכעין זה בפר"ח, סי' פד ס"ק ה, לעניין מלח.

56. בתבלינים טחונים לפי הפרי חדש יהיה אפשר להתיר בהפסד מרובה, כבקמח לעיל, אולם בקטניות אף הוא מודה לאיסור.

57. הרא"ש, חולין פ"ג סי' נג, והר"ן חולין דף יט עמוד ב מדפי הרי"ף; בחידושי הרמב"ן, חולין נח ע"ב, הזכיר חומרה זאת רק בשם 'בעלי נפש'; המגיד משנה, הל' מאכ"א פ"ב הט"ו, דקדק מלשון הרמב"ם שאין צריך להחמיר בכך, וכן הרדב"ז, ח"ב סי' תשכג, העיד שכך גם היה המנהג בירושלים – לבשל ולא לחשוש.

58. הש"ך, שם ס"ק לא, כתב שבדיעבד יש להתיר אם בישל בלא בדיקה, משום שיש ספק ספיקא – ספק אם פירשו, וספק אם כבר מתו קודם לכן, שיש הסוברים שפירש מת מותר.

סיכום

המתנה במשך י"ב חודש יכולה להיות פתרון יעיל לשימוש בעיקר באצות סושי (ויש המתירים אף לאחר שישה חודשים מתאריך הייצור).

ניתן להשתמש בפתרון זה גם לפירות יבשים (אורגניים או שאין ברכיבים חומרים משמרים) בשלושה תנאים:

- א. יש להקפיד על ניקיון חיצוני.
- ב. למנהג האשכנזים (וכן חלק מן הפוסקים הספרדים) אם יש נקב של תולעת בפרי, יש לבדוק בדיקה פנימית.
- ג. אין להסתמך על היתר זה על מנת לבשל את הפירות, ובמקרה זה יש לבדוקם בדיקה פנימית.

הפתרון הנ"ל, מלבד להיותו לעזר, מציב גם צד חובה לאלו שאכלו את המינים הללו בלא בדיקה טובה, תוך שהם סומכים על קולות שונות, וכעת, כאשר התברר שישנה אפשרות שבה יוכלו לאכול לכתחילה לאחר שעברו עליהם שנים עשר חודש – בוודאי עליהם להעדיף זאת.

באופן מעשי, לא על כל האריזות מסומן תאריך ייצור. למי שרוצה להבטיח לעצמו סחורה שעברה שנה מעת אריזתה, מומלץ להתכונן לכך מראש ולאחסן אותה בביתו למשך שנה (למשל: למעוניינים להקל בתהליך בדיקת הפירות היבשים לט"ו בשבט – מוצע לרכוש בכל שנה פירות יבשים לצורך השנה הבאה).